

Jernalderen - en folketom periode i Nord-Troms? På spor etter de gamle boplassene.

Av Helge Guttormsen

Dette er ei oppsummering av et feltarbeid om eldre kulturminner i Skjervøy samt ytre deler av Nordreisa og Kvænangen kommune. Mange bosetningsspor viser at det her bodde folk i jernalderen i Nord-Troms, og en tidligere artikkel i årboka blei utbredelsen av hustufter fra steinalderen og hellekister («russegraver») omtalt.¹ Hvem bodde og etterlot seg alle disse kulturminnene i Nord-Troms?

Hvor blei det av steinaldermenneskene i Nord-Troms?

De nedgravde «grophusene» fra steinalderen finnes i første rekke nordligst i Norge, og i årboka for 1996 så vi at slike steinaldertufter særlig er blitt funnet i de ytre delene av Nord-Troms. Arkeologiske undersøkelser har vist at slike nedgravde steinalderhus oftest hadde si brukstid i tida før 1000 før Kr.f.. Det kan derfor synes som om menneskene etter denne tida begynte å bygge en ny type hus uten nedgravning. Boligkonstruksjoner av hus, lite nedgravd, eller teltkonstruksjoner, vil det i ettertid være vanskelig å finne spor av i terrenget. Kunne det tenkes at man hadde oversett yngre bosetningsspor fra ei permanent bosetning fra tida rett før Kr.f. og fra tida 0-1000 e.Kr.f. i Nord-Troms? På en rekke steder med steinaldertufter viste det seg ved nærmere undersøkelser at det også fantes yngre hustufter.² Ute i Nord-Rekvik på Arnøya, med mange hustufter fra steinalderen, blei det ved ei befarings i 1995 lavere i terrenget funnet en ny hustuftetype, som ut fra bl.a. høyden over havet burde være fra overgangen mellom stein- og jernalderen. Seinere fant vi den samme tuftetyper ved Storelva ute på Nymoen på Arnøya og på Skagen på Vorterøya. Dette var første gang det i Nord-Norge blei påvist hustufter som kunne settes i forbindelse med hellekistenes brukstid. Disse hustuftene, som var små (4x4,6x4m), framtrådte bare som svake søkk i terrenget, noe som trolig er årsaka til at man tid-

ligere ikke hadde vært oppmerksom på disse. Men trekull fra ei svak forsøkning ute på Nymoen var blitt C-14 datert til 100-året rundt Kr.f.³ På sørspissen av Skjervøya, var to hustufter av omtrent samme form og størrelse i 1996 blitt C-14-datert til tida 500 og 800 før Kr.f.⁴ Ved feltarbeidet sommeren 1998 blei det funnet flere slike hustufter på Kågen, Vest-Uløya og flere steder i Kvænangen.⁵ Denne typen hustufter er også blitt registrert ved Forsøl på Kvaløya utenfor Hammerfest.

Hvilke bosetningsspor kjenner vi fra jernalderen i Nord-Troms?

I de sørlige delene av Nord-Norge har man med typiske bosetningsspor etter «norsk» eller «norrøn» jernalderbosetning vanligvis forbundet med gravhauger, langhus og nausttufter. I Nord-Troms er hellekistene det mest utbredte kulturminnet fra jernalderen, som ved undersøkelser i Skjervøy har fått si brukstid C-14-datert til tida fra ca 200-1000 etter Kr.f.⁶ Først på 1980-tallet fant undertegnede noen gravhauger og nausttufter på registreringer for økonomisk kartverk i Kvænangen og Nordreisa, og en gravhaug og ei nausttuft (på Spildra) er seinere blitt datert til folkevandringstid (ca 400-600 e.Kr.).⁷ Da undertegnede i 1993-94 dreiv undersøkelser og registreringer av kulturminner rundt om på øyene i Skjervøy kommune, blei det funnet noen gravhauger lik gravhauger på norrøne jernaldergårder lengre sør i landsdelen.⁸ Da seinere feltar-

1 Guttormsen, Helge, 1996: Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen, en funntom periode i Nord-Troms?

2 Feltarbeid ved Helge Guttormsen og Håvard Dahl Bratrein 1995-98. Disse hustuftenes yngre alder vises ved at de ligger lavere enn steinaldertuftene over dagens flomål.

3 Schanche, Kjersti, 1992: Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr., side 31-32: I ei svak forsøkning ved Nymo fant Schanche under utgravning trekullbiter som hun meinte kunne være fra ei hustuft, men ei C-14 datering av trekullene anga tida rundt Kr.f., noe som var betydelig eldre enn brukstida for hellekistene på samme sted.

4 Johansen, Harald, 1996: Ingen monumenter uten historie.

5 I 1998 blei slike hustufter funnet på «Skjærneset» på Vest-Uløy, Eidet på Kågen, i Kvænangen i Jupanvik og og Olderfjord og på Spildra i Hønselbugt og på Fattnjärgen.

6 Guttormsen, Helge, 1996: Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen, en folketom periode i Nord-Troms? ss.38-49. Tallet hellekister i Nord-Troms har økte til ca 460 (dvs. 54 % av tot.antall reg. i landet: ca 840 pr. sept.-98. (I 1997-98 funnet 30 nye i Skjervøy og Kvænangen).

7 Nilsen, Roy Anders, 1995: Nausttufter i Nord-Norge, side 91

beid 1994-95 avdekket flere funn av norrøne nausttuffer og hustuffer, blei undersøkelsene av kulturlandskapet rundt om på øyene i Skjervøy, Nordreisa og Kvænangen intensivert, med faglig bistand fra Håvard Dahl Bratrein.

Kulturlandskapet ute i Årviksand og på Haugenes

Ute i Årviksand på Arnøya finnes det en rekke «norrøne» gravhauger fordelt på to «tunområder». Det første «tunområdet», med tolv jernaldergraver med fotkjede og to hustuffer, ligger på sørsida av Årvikelva, sør for den gamle gårdshaugen. De fleste bosetningssporene fra jernalderen ligger imidlertid på det andre tunområdet på nordsida av Årvikelva. Her ligger det en stor, rund gravhaug på heile 10 m i diameter, med kjegleform og ei høgd på 0,6 m høg. Like ved er det enda en godt markert gravhaug på 5x4 m og rester av en gravhaug til samt rester av to hustuffer (av langhus) og ei hellekiste. Nord for moloen og lenger ut langs stranda ligger det foruten mange hellekister også nausttuffer, flere gravrøyser og enkelte hustuffer. Vi har sikre belegg for at Årviksand var bebodd i jernalderen, for to av hellekistene er C-14-datert til ca 620-730 e.Kr.f og 730-910 e.Kr.f., mens botnlag i gårdshaugen sør for Årvikelva ga ei C-14-datering til 1100-tallet.⁹ Disse dateringene viser, sammen med ei vurdering av kulturminnene i landskapet, at den norrøne bosetninga i jernalderen ute i Årviksand lå spredt på i hvert fall to, kanskje heile tre tun.

Lenger inne på Arnøya ligger det på Haugnes en rekke hellekister, og blant disse finnes det og tre «norrøne» gravhauger. Den største er rund med en diameter på 7 m, med ei kjegleform opptil 0,6 m høyde, og like inntil denne ligger det en oval gravhaug på 8x3 m og et stykke ovenfor en rund haug med 6 m i diameter. Mellom disse gravhaugene ligger det hustuffer (langhus) og røyser, sannsynligvis gravhauger som over tid er blitt bortdyrket, se figur 1.

I området nord for de sikre norrøne gravhaugene på Haugnesodden ligger det åtte, sør for ei dyrkingsmark elve andre røyser. Felles for dem er at de alle er små, runde røyser med en diameter på 1-2 m og av en type som særlig er funnet i Nord-Troms og oppover langs kysten av Finnmark. jfr. og fig. 1 Da man ikke har kunnet plassere disse i en etnisk sammenheng, har flere meint at dette trolig var samiske gravrøyser da denne røystypen ikke er funnet i det «norrøne» kulturlandskapet fra jernalderen lenger sør i Nord-Norge.¹⁰

Disse gravrøysene, som ligner mye på en gravtype som først blei funnet ute på Tussøy utenfor Tromsø, er ute i Karlsøy funnet like inntil nausttuffer (på gårder) som er blitt datert til tidsrommet 500-800 e.Kr.f.¹¹ En god sjøverts trafikk kan være ei av forklaringene på at man i området fra Kvænangen til Karlsøy finner den samme typen små, runde røyser på boplasser fra jernalderen. Ute på Haugnes fortsetter kulturlandskapet fra jernalderen langs sjøen på nordsida av en bekk hvor det finnes flere hellekister, hustuffer og nausttuffer, se figur 1. Beliggenheten tyder på at de er fra samme tidsrom, for her ligger hustuffer inne mellom hellekistene, noe som tyder på at her sto husene til de som bygde og brukte hellekistene. Ut fra bosetningssporene på Haugnes kan det se ut til at det her lå to tun i jernalderen.

Vår tolkning av bosetningssporene på Haugnes og Årviksand rokker ved teorien om at jernalderen var en funntom periode i Nord-Troms. Større «norrøne» gravhauger er her omgitt av små røyser og mindre og kortere hustuffer, enn de tradisjonelle langhusene man oftest finner på jernaldergårder lenger sør i Nord-Norge. Her var det normale jernalderhuset på norrøne boplasser langhus (f.eks. 10x4 - 15x4 m), og slike tuffer av langhus er registrert tre steder på Arnøya: Akkarvik, Haugnes og «Loftsneset», Trondalen på Vorterøya, Jupanvik i Kvænangen samt Fallvika og Steinsvika i ytre Nordreisa.

I Nord-Troms og oppover kysten av Finnmark, har jordbruket med åkerbruk og fehold til alle tider vært underordnet fisket m.h.t. utbytte. Håvard Dahl Bratreins teori er derfor at på boplasser i slike strøk, hvor den norrøne befolkninga hovedsaklig livberget seg ved fiske, blei det bygd få typiske langhus.¹² Dette vil etter mi vurdering kunne forklare hvorfor så mange jernalderboplasser i Nord-Troms har tuffer av mindre hus.¹³ I Skjervøy fant vi bl.a. slike hustuftene på steder med hellekister fra jernalderen, og da oftest på en slik måte at det er naturlig å anta at disse husene var bebodd samtidig som hellekistene blei brukt.

Nausttuftene - en naturlig del av denordnorske jernalderboplassene

Eldre nausttuffer har vært lite utforsket i Nord-Norge, og sjelden omtalt utenom i enkelte lokalhistoriske bøker.¹⁴ Det foreligger nå en større arkeologisk undersøkelse av nausttuffer fra jern- og middelalder i Nord-Norge, hvor Roy Anders Nilsen har tatt utgangspunkt i nausttuffer som ved arkeologiske undersøkelser er

8 Guttormsen, Helge, 1994: Fra Omd til Andøy. Andøys histore bd. I

9 Holm-Olsen, Inger Marie, 1986: Settlement Studies and the Archaeological Survey of North Norway.

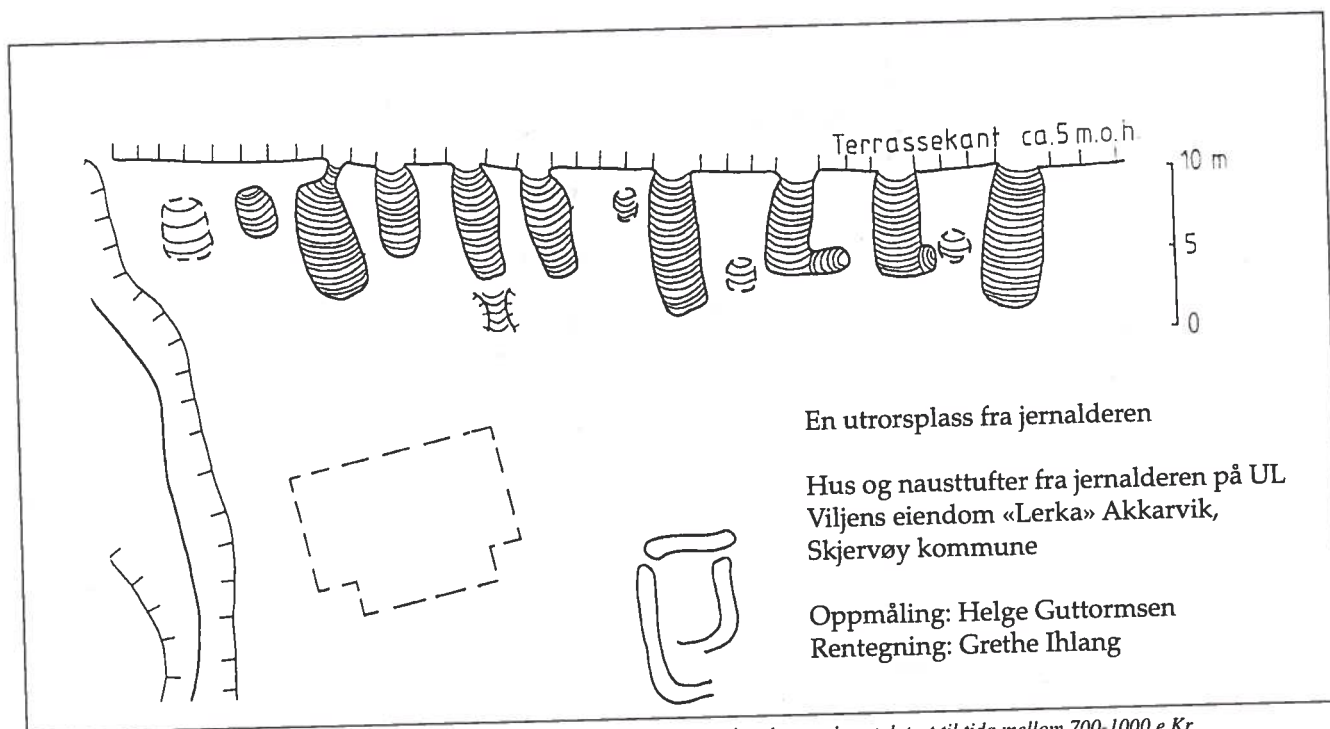
10 Holm-Olsen, 1989: 112 års fortidsminnegransking i Nord-Norge 1874-1986., Schanche, Kjrsti, 1992: Op.cit., Henriksen, J.E.:1995: Hellegrupene. Forminner fra en funntom periode.

11 Bratrein, Håvard D., 1989: Karlsøy og Helgøy bygdebok bd.I. Bl.a. blei slike funnet på jernaldergården Skipsfjord på Vanna.

12 Håvard Dahl Bratrein, personlig meddelelse.

13 På flere jernaldergårder er det dessuten funnet mindre hus enn det typiske langhuset, f.eks. på Greipstad utenfor Tromsø og Sletten ovenfor Bø på Andøya.

14 Johansen, O.S., 1979: Jernaldergårder i Nord-Norge. Bratrein, H.D., 1989: Karlsøy og Helgøy bygdebok bd. I. Guttormsen, H., 1994: Fra Omd til Andøy.

Figur 2: Ute i Akkarvika er denne gruppen med nausttufter ut fra høgda over havet datert til tida mellom 700-1000 e.Kr.

sikkert datert til jernalderen og middelalderen.¹⁵ Disses beliggenhet er så sammenholdt med landhevinga etter istida rundt om i landsdelen og de geologiske dateringer som her kan avleses. Resultatet fra denne undersøkelsen er svært interessant fordi at det nå, med ganske høg grad av sikkerhet, er mulig å datere nausttufter relativt ut fra hvor høgt de ligger over dagens flomål rundt om i Nord-Norge.

Våre registeringsarbeider avdekket mange nausttufter i ytre Nord-Troms, de fleste fra 1 til 3 m, noen meir enn 5 m høgare enn dagens flomål. Ut fra Nilsens undersøkelse kan vi med stor sannsynlighet gå ut fra at nausttufter som ligger meir enn 3 m over dagens normale flomål eller 4 m over den øverste tangranda, er fra jernalderen. Ute i Akkarvika på Arnøya ligger det syv nausttufter, som ut fra dette, kan dateres til å være fra yngre jernalder 1000-1300 før nåtid, dvs. 700-1000 e.Kr.f.¹⁶ Lenger ute på Akkarvikneset ligger det nausttufter 4-5 m over dagens flomål, som ut fra beliggenhet midt inne blant hellekister må være bygd og brukt samtidig med hellekistene. Heilt på ytterkysten av Arnøya, hvor iskappa under istida var svært tynn, har nok landhevinga vært liten, for nausttuftene og hellekistene fra jernalderen ute i Årviksand og Geitvika ligger bare 2-3m over dagens flomål. Lenger øst, hvor landhevinga etter istida var større, f.eks. på østlige deler av Arnøya og indre Nord-Troms, ligger sikre tufter etter jernaldernaust høgare, som for eksempel i Haukøysundet hvor nausttuftene ligger på strandlinjer på 4-7 m over dagens flomål.

At det på boplassen ute i Akkarvika ligger heile seks nausttufter og tre hustufter, men ingen hellekister,

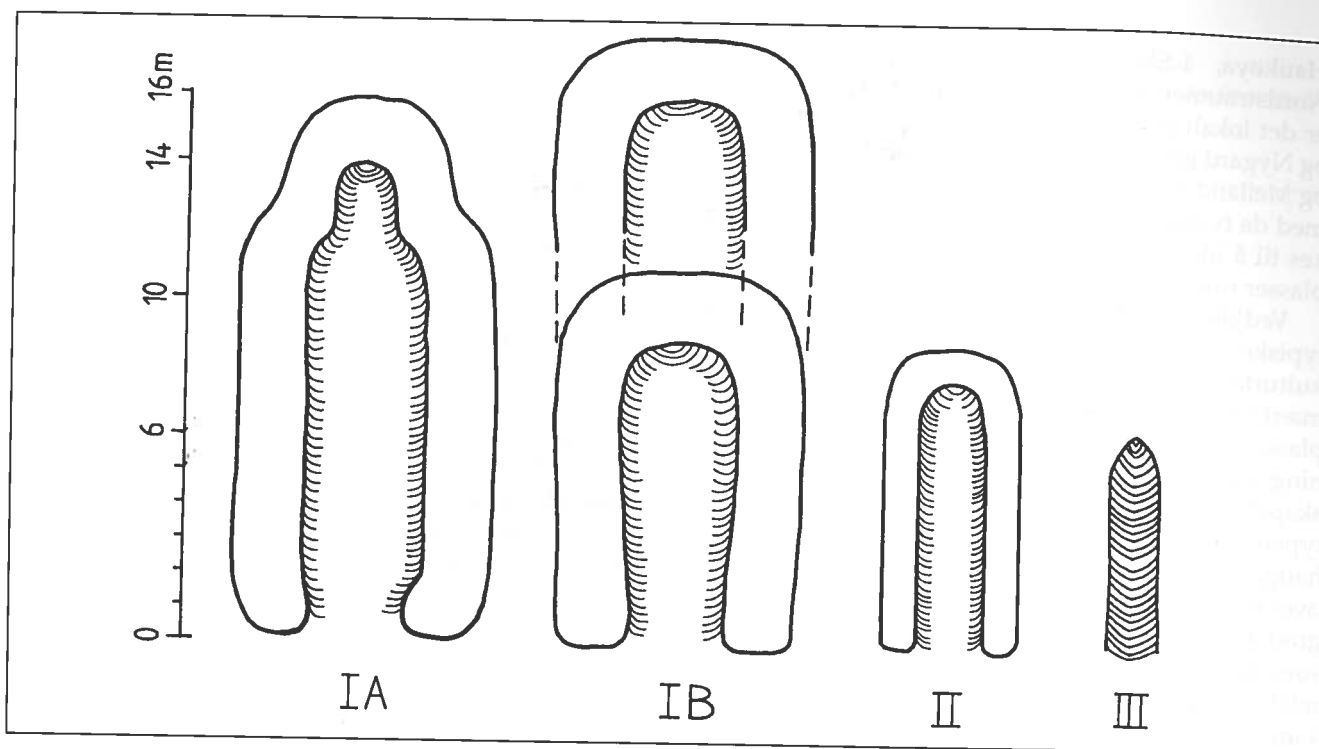
tyder på at vi her står ovenfor et av de mest markerte utrorsvær fra jernalderen i Nord-Norge, se figur 2. Her har ikke jernaldermenneskene gjort noe tilfeldig valg, for indre Akkarvikfjord har fra naturens side de beste havneforholdene i ytre Nord-Troms bl.a. med ly for havsjøen fra sørvest, nordvest, nordøst og øst. Summerer vi alle nausttuftene fra fjordbotnen og ut til Lillevika, blir det heile 18 nausttufter fra jernalder/middelalder. I nordnorsk sammenheng er dette et betydelig antall nausttufter for ei enkelt bygd, og i Skjervøy k. utgjør dette ca 15 % av alle nausttufter som er registrert fra førhistorisk tid.

Tre typer av nausttufter i materialet fra Nord-Troms

Ut fra konstruksjon og form kunne vi i Nord-Troms etterhvert skille ut tre ulike «typer» nausttufter, se type I, II og III i figur 3. Et særpreg ved type I (A og B) var at den hadde kraftige, buete veggvoller, og at slike korte nausttufter ofte var noe «butte» p.g.a. den store bredden i forhold til lengda på nausttufta. Denne typen naust, som bare fantes på noen få av boplassene i Nord-Troms, var imidlertid blant de største nausttuftene som blei funnet, med en indre bredde på fra 3,5-4 m og lengde opp mot 16 m. Et særtrekk for tolv boplasser hvor nausttufter av type I blei registrert, var at det alltid fantes hellekister og gravrøyser. På fire av disse plassene var det også langhus, på fem mindre ovale hustufter. Endelig må nevnes at det på tre av boplassene med naust av type I tidligere også var funnet daterbare løsfunn fra jernalderen. Mot denne bakgrunn peiker våre undersøkelser derfor entydig mot at naust av

¹⁵ Nilsen, Roy Anders, 1995: Nausttufter i Nord-Norge. Distribusjon og kronologi.

¹⁶ Nilsen, Roy Anders, 1995: Op.cit., ss.92-93. Ifølge Nilsen ligger nausttuftene her fra 4,1-4,3 m over blæretanggrensa, noe som gir ei datering til 1000-1300 BP (before present / før nåtid).

Figur 3: Tre typer nausttuffer som kan dateres til jernalderen i Nord-Troms. Skisse: H.Guttormsen. Reintegning: Grethe Ihlang.

type I har et norrønt opphav. Dette både ut fra bygge-
måte og andre kulturminner som denne typen naust
blei funnet sammen med. I vårt område er det på to
plasser på Arnøya: Akkarvik og Loftneset registrert
nausttuffer med kraftige voller hvor enden på naust-
tufta smaler sterkt inn, se type IA i fig. 3. Denne spesi-
elle utforminga, som kanskje er laget for å gi plass til
den smale forstavnen på jernaldersbåtene, er lenger
sør i Nord-Norge registrert på fleire kjente jernalderbo-
plasser, f.eks. i Steigen og på Andøya, mens den ute i
Skipsfjord i Karlsøy er blitt datert til folkevandringstid,
dvs. 400-600 e.Kr.f.¹⁷

I Nord-Troms blei det på svært mange av jernalder-
boplassene og funnet en mindre type nausttuffer. Disse
nausttuffene hadde mindre markerte veggvoller og ei
indre bredde på bare 2-2,5 m, og sjelden ei større inn-
vendig lengde enn 10 m, se type II i fig. 3. På ni boplas-
ser, med nausttuffer av type II og type I, blei det og
funnet hellekister og gravrøyser på tunområdet. På 8
av disse boplassene, med nausttuff av type II, lå det
tuffer etter langhus, men ofte og mindre, ovale hustuf-
ter. På 13 boplasser hvor type II var eineste type naust-
tuff, fantes det ofte sannsynlige eller sikre gravrøyser.
Type II, som hittil er funnet på heile 42 jernaldersbo-
plasser i Nord-Troms, kan derfor både ut fra høgda
over havet, beliggenhet til hellekister og gravrøyser,
dateres til jernalderen. Den store utbredelsen av denne
nausttypen, tyder også på at type II var vanligst i jern-
alderen i vårt område. Generelt meiner man at samene
brukte mindre båter, slik at de små dimensjonene på
disse naustene kan tale for at man her burde tolke dem
som samiske nausttuffer. Etter mi vurdering er det
imidlertid påfallende hvor ofte nausttuff av type II er
blitt registrert sammen med sikre kulturminner fra

jernalderen som gravrøyser og hellekister.

I Nord-Troms er det funnet en ny type «nausttuff»
som tidligere ikke er blitt registrert som et eget kultur-
minne. Vi har tolket det som et båtoppsett eller ei pri-
mitiv nausttuff, se type III i fig. 3. Denne tufftypen,
som mangler veggvoller og er gravd ned i strandter-
rassene med åpning mot sjøsida, kan, både ut fra høg-
da over havet og beliggenhet inne blant hellekister, da-
teres til jernalderen. Denne typen «naust» har rommet
mindre båter idet de indre mål er på 1,5m i bredde og
sjelden over 6 m lang. I Nord-Troms er nausttuffer av
type III og II på fire boplasser funnet sammen med hel-
lekister. På åtte boplasser (tun) med hellekister blei det
bare funnet nausttuffer av type III, mens denne naust-
tufftypen på 13 andre tun blei funnet sammen med
gamle, samiske gammetuffer. Da naust av type III sjel-
den er aleine rundt om på boplassene, og da kun på
boplasser som mangler norrøne bosetningsspor, tolker
vi naust av type III som et reint samisk kulturminne.
Til sammenligning fantes naust av type II på 42 jernal-
derboplasser, men bare på åtte tun sammen med gam-
metuffer. Mot denne bakgrunn synes naustene av type
II etter mi vurdering å kunne være både et samisk og et
norrønt kulturminne.

Hvilke boplasser hadde ei norrøn bosetning i jernalderen?

Daterbare løsfunn fra jernalderen har nesten ikke har
vært drøftet m.h.t. bosetningshistoria i Nord-Troms,
noe som nok i første rekke skyldtes at man tidligere
oppfattet regionen som et reint samisk område. Men
slike daterbare, «norrøne» løsfunn er funnet spredt
rundt om i heile Nord-Troms, for eksempel i
Maur Sund, Taskeby og Eidet på øya Kågen, på

¹⁷ Bratrein, H.D., 1989: Op.cit.

Haukøya, i Skibotn (Storfjord) og i Kvænangen på Nordstraumen og Vapsgiedden (på Spildra).¹⁸ I tillegg er det lokalt gjort jordfunn fra jernalderen i Akkarvik og Nygard på Arnøya, Hellnes og Hamnes på Laukøya og Meiland på fastlandet.¹⁹ Slike løsfunn kan, sammen med de fysiske bosetningssporene på boplassene, brukes til å identifisere sikre og sannsynlige jernalderboplasser rundt om i Nord-Troms.

Ved den «topografiske metode» kan man lokalisere typiske «norrøne» og «samiske» boplasser rundt om i kulturlandskapet i Nord-Norge.²⁰ Metoden, som primært ble utviklet for å kunne identifisere samiske boplasser i et område med sterk norrøn jernalderbosetning, gikk i korthet ut på å kartlegge hvor i kulturlandskapet det er typiske «norrøne bosetningsspor». Denne typen bosetningsspor: typiske større, ofte runde gravhauger, langhus og en bestemt type nausttufter har over tid blitt såvidt mye undersøkt at man med en stor grad av sikkerhet meiner å vite hvilken etnisk gruppe som bygde slike kulturminner. Derfor kan man med relativt stor sikkerhet identifisere slike kulturminner som «norrøne», og at de ble bygd i tida fra Kr.f. til rundt 1000-t e.Kr.f.. I Vesterålen ble det ved denne metoden påvist, at områder av kulturlandskapet som manglet norrøne bosetningsspor eller løsfunn, ofte hadde samiske bosetningsspor som f.eks. gammetufter. På den andre sida viste områder med norrøne bosetningsspor oftest å mangle eller bare sjelden å ha samiske bosetningsspor. Dette viste at samer og nordmenn hadde brukt ulike deler av kulturlandskapet i jernalder og middelalderen, trolig fordi samene bevisst hadde valgt andre økologiske nisjer i naturen enn nordmennene, f.eks. meire jakt og fangst. Bl.a. presenterte antropologen Knut Odner ei lignende økologisk oppfatning om at det i jernalderen levde «enklaver» av samer inne blant nordmenn.²¹ Men vi kan heller ikke se bort fra at ei forklaring kan være at samene ble tvunget til å bosette seg slik fordi de beste boplassene var opptatt av ei norrøn befolkning.

Med «sikre norrøne» bosetningsspor forstås her typiske større, runde gravhauger og nausttufter med kraftige, ofte buete veggvoller (type I A og I B), og boplasser hvor det finnes både nausttufter av type I, gravrøyser og hellekister. Dersom det i tillegg er registrert hellekister og langhus innafor boplassområdet, bør vi kunne være temmelig sikker på at det her har bodd ei norrøn befolkning. Til de «sikre» boplassene er

her også regnet boplassene som har løsfunn fra jernalderen i kombinasjon med et annet «sikkert» norrønt bosetningsspor. Som «sikre» norrøne boplasser kan vi etter dette regne: På Arnøya, N-Rekvika de to tunområdene ute i Årviksand, to tun ute i Geitvika, i Akkarvikfjorden: Nesset og Akkarvik (figur 1), de to tunene på Haugnesodden samt «Loftsneset» lenger øst på øya. På Laukøya kan vi regne Hellnes og Hamnes som «sikre» norrøne boplasser, noe som også gjelder Trondalen og Vorterøyenden på Vorterøya og Mellomjord på Haukøya, mens de «sikre» på Kågen er Taskeby, Hamneidet og Eidet. Av andre sikre norrøne boplasser må nevnes Føllesøy og Ytre Rakkenes på Uløya, Meiland, Jupanvik i Kvænangen og Vepsgiedden og i Rappvik på Spildra i Kvænangen.

Med «sannsynlige norrøne» bosetningsspor forstås her boplasser med nausttufter av type I kombinert med mindre gravrøyser eller boplasser med nausttufter av type II og mindre gravrøyser og mindre hustufter. Til denne typen boplasser er også regnet boplasser hvor det er gjort «norrøne» løsfunn, men ingenuten andre kulturminner fra jernalderen. Som «sannsynlige» norrøne boplasser får vi etter dette på Arnøya: Solnes, Nymoene, Storelva, Moldfarvika, Rotvåg, Pankekeila, S-Rekvika, ytre Akkarvikneset, Arnøyhamn. På Vorterøya Djupdalen, mens det på øya Kågen gjelder Maursund, Kobbpollen og Gammelgården (Taskeby). I Nordreisa k. Seglvika, Ravelseidet, Stornes, Storneshamn og Steinsvik, i Kvænangen Rappvik (Spildra). Etter denne framstillinga er det sannsynlig at det fantes vel 30 norrøne jernalderboplasser i Nord-Troms i jernalderen, se figur 4.

Samiske boplasser i jernalderen i Nord-Troms

Et hovedproblem ved de samiske bosetningssporene er at de generelt er dårligere utforsket, slik at man ikke med samme grad av sikkerhet som for «norrøne» bosetningsspor, kan datere dem til jernalderen. Derved kan det synes som man enda i ei tid framover først vil måtte ta utgangspunkt i «norrøne» bosetningsspor, om man ønsker å tolke den eldre samiske bosetningshistoria i et område med både samisk og norsk bosetning.²² Det er i et slikt perspektiv den «topografiske metoden» kan vise seg særlig anvendbar i tolkninga av de samiske bosetningssporene i ytre Nord-Troms.

Da grunnlaget for å peike ut «sikre» samiske jernalderboplasser, p.g.a. manglende bosetningshistorisk ut-

18 Sjøvold, Thorleif, 1962: Iron Age Settlement I og 1974: Iron Age Settlement II: Taskeby: Ts. Eldre jernalder, Maursund: En ringspenne Ts. 11-12. Århundre, Eidet: 3 halsringer Ts. Datering 10-11.årh., Haukøya: 1 halsring, 2 armringer, 1 ringspenne, krusifiks, mynter fra det 10.årh. Beskrevet i detalj av arkeologer, men nå tapt. Elvemo, Lyngen: Skibotn: 1 spydspiss av jern, Ts. 10.århundre, Nordstraumen i Kvænangen: oval ringspenne Ts. 10.århundre. På Spildra ble det under ei arkeologisk utgravning av en gravhaug funnet et skiferbryne datert til folkevandringsstid (400-600 e.Kr.f.)(Nilsen, Roy Anders, 1995:Op.cit.)

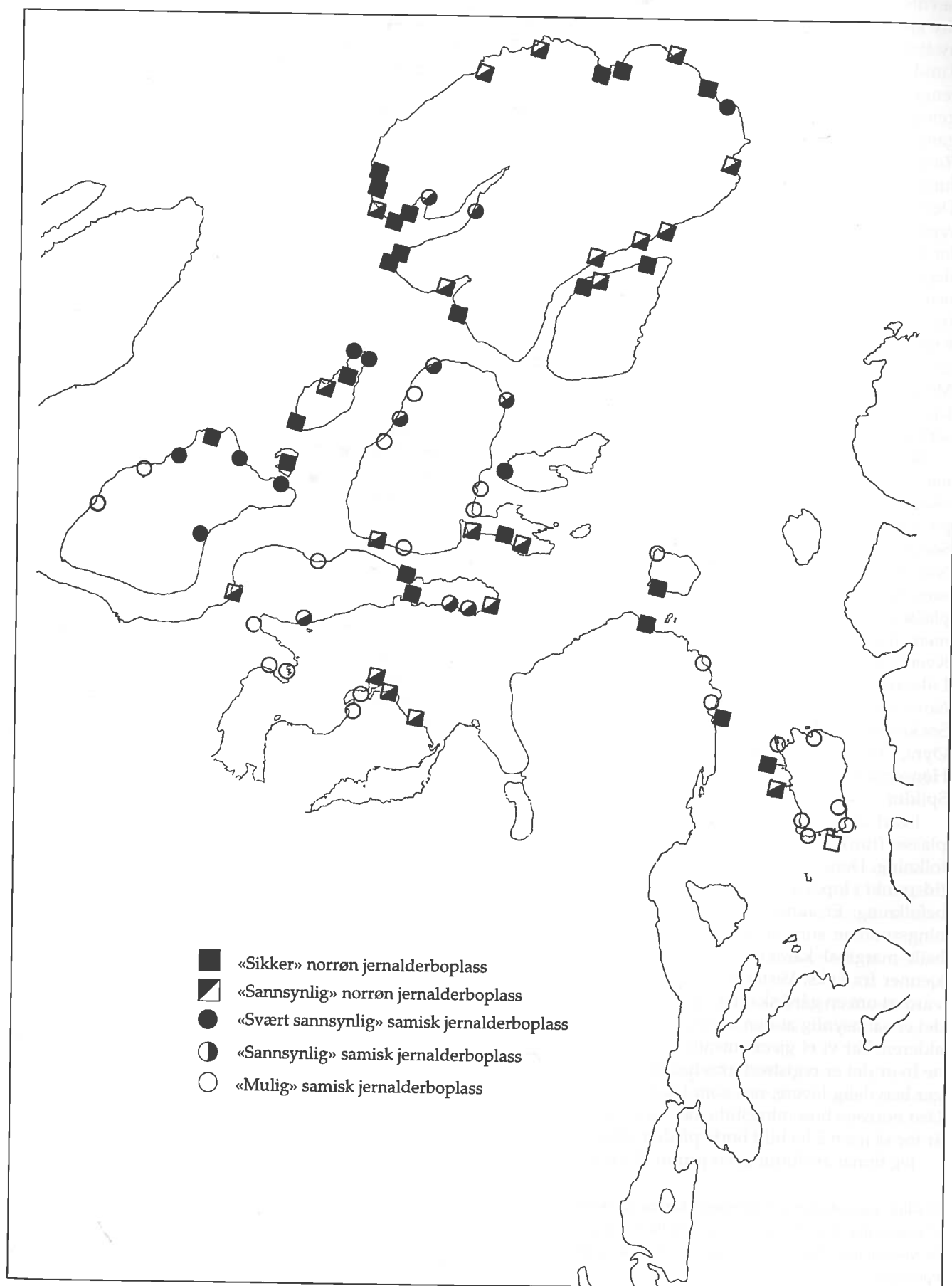
19 Ut fra intervju med lokalbefolkninga. Funnene fra Akkarvik (jernøks), Hellnes (sverd, jernøks), Meiland (jernøks) er nå tapt. Hellnesfunnet omtalt i Bratrens innberetninger fra 1966. For funnene fra Hamnes på Laukøya (nå tapt)jfr. Guttormsen, H.,1997: Møte med et kulturlandskap - kulturminnene på Hamnes forteller historie, ss.57-59.

20 Guttormsen, Helge, 1982 og 1984:»Metoder for rekonstruksjon av h.m.a.bosetninga i et kildefattig distrikt«i og «Hvor lenge har det bodd samer i Vesterålen»? (1984).

21 Odner, Knut, 1983: Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandia.

22 Guttormsen, Helge, 1996: Gløtt inn i den eldre samiske historia i Vesterålen. Veit vi noe meir nå enn for 15 år siden?

Fig. 4: Et forsøk på å fordele boplasser i ytre Nord-Troms etter etnisk bosetning i jernalderen ut fra fysiske bosetningsspor.
 Hvite felt på kartet uten boplassignatur: områder uten boplassfunn eller ikke befart (gjelder bl.a. langs Rotsundet, indre reisa fjorden, indre Straumfjord og Oksfjordområdet, ut til Meiland)

forskning er usikkert, er her begrepet «jernalderboplass med samiske bosetningsspor» brukt. For det første gjelder dette boplasser hvor ingen av de ovenfornevnte «sikre» norrøne sporene er påvist. For det andre gjelder dette boplasser hvor det finnes nausttufter av type III, hellekister og gammetufter av «jernalder/middelaldertype», en type gammetufter som i terrenget opptrer i svært overgrodd form og med ei særegen grøft rundt. Denne typen gammetufter, som første gang ble utforsket og datert ved Helgøyprosjektet på Ringvassøy i Karlsøy, er ved vårt registreringsarbeid funnet på en rekke steder rundt om i Nord-Troms. Dersom det på eller ved slike boplasser og er registrert typiske samiske graver som urgraver i strandvoller eller ved fjellfot, gir det etter mi vurdering et sterkt holdpunkt for at det her har vært ei samisk bosetning ned i jernalder/middelalder. Slike samiske boplasser fra jernalderen er trolig på Vorterøyskagen og Krøkebærvika på Vorterøya, Nord-Rekvika (øst for elva) på Arnøya, Skattøra på Skjervøya samt på Mettenga, Sommarset, i Stovrika og Indre Rakkenes på Uløya vurdert som svært sannsynlige samiske boplasser i jernalderen.

Som «sannsynlig samisk jernalderboplass» er regnet: nausttuft av type II, hellekister og gammetufter av «Karlsøytype»: Storsteinen, Grunnes og Steinbekkelva på Kågen, på Arnøya i Akkarvikbotn og boplassene Sommarset og Vinterset inne i Langfjorden og i Nordreisa på Finnby, Gugas og Bakkeby. Som «mulige samiske jernalderboplasser» er her også medregnet boplasser hvor gammetufter av «Karlsøytype» opptrer, men ikke naust. I Skjervøy gjelder dette Kågen, Kvenbukta, Fjellfinnbukta (Maurisund), på Uløya Lilleskjæret og Baisigieddi og Finnvika på Haukøya. I Nordreisa: Moldfarvik, Bakkeby (indre), Kvalvika, Sokkelvik og «Lassegenta» og Lillevik. I Kvæningen: Øyra, Yttervika (Jupanvik), samt Skjåvik, Skagen, Høsebukt, Fiellanjar`ga, Fattanjargen og Ravelsnes på Spildra.

I vårt undersøkelsesområde er det funnet vel 40 boplasser (tun) hvor det i jernalderen bodde ei norrøn befolkning. Dette er boplasser hvor det på et eller annet tidspunkt i løpet av jernalderen trolig bodde ei norrøn befolkning. Et annet trekk er at de «norrøne» bosetningssporene som er avdekket i Nord-Troms, er av heilt marginal karakter sammenlignet med de man kjenner fra f.eks. Vesterålområdet. Der har man f.eks. vurdert om en gård skal ha 5 eller 10 gravhauger for at det er sannsynlig at den var bosatt gjennom heile jernalderen. Tar vi et gjennomsnitt for de matrikkelgårdene hvor det er registrert gravhauger i Nord-Troms ligger betydelig lavere, noe som taler sitt tydelige språk. Den norrøne bosetningstida kan ha vart i 10 eller i 300 år for så igjen å ha blitt borte på den enkelte boplass.

Jeg finner avslutningsvis grunn til å poengtere at re-

sultatene fra denne undersøkelsen på ingen måte har rokket ved samenes status som ei urbefolkning i Nord-Troms. Relativt få mulige samiske jernalderboplasser (ca 30) er ovenfor identifisert ut fra fysiske bosetningsspor. Ei vesentlig årsak til dette er nok at samene, som ofte brukte fleire boplasser samtidig, etterlot seg mindre synlige bosetningsspor enn nordmennene i terrenget, som det er vanskeligere å datere. Her bør man imidlertid være oppmerksom på at den eldre samiske bosetningshistoria er dårlig utforsket i vårt område. Ser vi bort fra noen få kildebelegg om samiske skattebetalere på 15-1600-tallet, kommer de første, omfattende kildebelegg om samiske boplasser først på 1700-tallet i Nord-Troms! Mens det i 1723 blir navngitt 23 finnerydningssplasser i de skriftlige kildene, er tallet i 1730 steget til heile 83 finnerydninger rundt om i Nord-Troms.²³ Mot denne bakgrunn vil jeg personlig tro at tallet finnerydninger her ligger nærmere tallet samiske boplasser i jernalder/middelalder enn de rundt 30 samiske boplassene vi ovenfor har rekonstruert ut fra vår analyse av fysiske bosetningsspor.

Dersom en boplass blei forlatt, er det sannsynlig at den straks blei okkupert av nye boboere, uavhengig av hvilken etnisk gruppe vedkommende familie tilhørte. Men jernalderen varte i heile 1000 år (0-1000 e.Kr.f.) i vårt område, slik at de ulike etniske gruppene kan ha flyttet atskillig rundt og brukt forskjellige boplasser, noe som trolig er årsaka til at norrøne og samiske kulturminner ligger så mye om hverandre i vårt område.

Kvæningen - et navn fra jernalderen?

Fjordnavnet Kvæningen er interessant ut fra et bosetningshistorisk perspektiv idet det blant navnegranskere har rådd brei enighet om at de mange fjordnavn på -angen (anгр) blei til i gammel norrøn tid, slik at *Kvæningen* språkhistorisk har et gammelt norrønt opphav. Slike anгр-navn for fjord (for eksempel *Gratangen*, *Salangen*, *Malangen*, *Porsanger*, *Varanger*) meiner navnegranskerne blei til i jernalderen, men ikke seinere enn 800-tallet, da denne navneskikken var gått ut av bruk da nordmennene bosatte seg på Island.²⁷ Navnene til fjordene *Kjølmangen* (i Skjervøy k.) og *Kvæningen* har og vært tolket å ha opphav i de sjøsamiske navnene «Coalme» (*Kjølmangen*) og «Guonne-gieddi» (Valan på sørsida av *Kvæningen*).²⁸ Dette var ei mulig tolkning ut fra ei oppfatning av området nord for Lyngen som et reint samisk område i jern- og middelalderen. Våre undersøkelser har imidlertid avdekket norrøne jernalderspor på begge sidene av *Kjølmangen* og innover i *Kvæningen*, bl.a. på Spildra hvor slike spor er blitt datert til folkevandringstid (4-600 e.Kr.f.). Det er derfor etter mi vurdering like sannsynlig at disse navnene blei til da ei norrøn befolkning i jernalderen besøkte eller bodde i området.²⁹ Navnet «*kven*» meiner forskerne var den (norske) norrøne befolkningas navn

23 Kilde: Egne studier av fogderiregnskapene for Senja og Troms for 1699-1745. Riksarkivets samlinger, Oslo, hyllnr.4A.135.36-41.

27 Rygh, Oluf, 1898: Norske Gaardnavne, Indledningen. Bakka, T. og Møllerup, O., 1963: Stedsnavn og arkeologi

28 Nielsen, Jens Petter, 1990: De glemte århundrene 1520-1826, s. 26. Her referes Thor Frettes teorier om -angen navn i Nord-Troms og bl.a. Porsanger.

forskning er usikkert, er her begrepet «jernalderboplass med samiske bosetningsspor» brukt. For det første gjelder dette boplasser hvor ingen av de ovenfornevnte «sikre» norrøne sporene er påvist. For det andre gjelder dette boplasser hvor det finnes nausttufter av type III, hellekister og gammetufter av «jernalder-/middelaldertype», en type gammetufter som i terrenget opptrer i svært overgrodd form og med ei særegen grøft rundt. Denne typen gammetufter, som første gang ble utforsket og datert ved Helgøyprosjektet på Ringvassøy i Karlsøy, er ved vårt registreringsarbeid funnet på en rekke steder rundt om i Nord-Troms. Dersom det på eller ved slike boplasser og er registrert typiske samiske graver som urgraver i strandvoller eller ved fjellfot, gir det etter mi vurdering et sterkt holdpunkt for at det her har vært ei samisk bosetning ned i jernalder/middelalder. Slike samiske boplasser fra jernalderen er trolig på Vorterøyskagen og Krøkebærvika på Vorterøya, Nord-Rekvika (øst for elva) på Arnøya, Skattøra på Skjervøya samt på Mettenga, Sommarset, i Storvika og Indre Rakkenes på Uløya vurdert som svært sannsynlige samiske boplasser i jernalderen.

Som «sannsynlig samisk jernalderboplass» er regnet: nausttuft av type II, hellekister og gammetufter av «Karlsøytype»: Storsteinen, Grunnes og Steinbekkelva på Kågen, på Arnøya i Akkarvikbotn og boplassene Sommarset og Vinterset inne i Langfjorden og i Nordreisa på Finnby, Gugas og Bakkeby. Som «mulige samiske jernalderboplasser» er her også medregnet boplasser hvor gammetufter av «Karlsøytype» opptrer, men ikke naust. I Skjervøy gjelder dette Kågen, Kvenbukta, Fjellfinnbukta (Maurisund), på Uløya Lilleskjæret og Baisgieddi og Finnvika på Haukøya. I Nordreisa: Moldfarvik, Bakkeby (indre), Kvalvika, Sokkelvik og «Lassegenta» og Lillevik. I Kvæningen: Øyra, Yttervika (Jupanvik), samt Skjåvik, Skagen, Hønsébukt, Fiellanjar'ga, Fattanjargen og Ravelsnes på Spildra.

I vårt undersøkelsesområde er det funnet vel 40 boplasser (tun) hvor det i jernalderen bodde ei norrøn befolkning. Dette er boplasser hvor det på et eller annet tidspunkt i løpet av jernalderen trolig bodde ei norrøn befolkning. Et annet trekk er at de «norrøne» bosetningssporene som er avdekket i Nord-Troms, er av heilt marginal karakter sammenlignet med de man kjenner fra f.eks. Vesteråloområdet. Der har man f.eks. vurdert om en gård skal ha 5 eller 10 gravhauger for at det er sannsynlig at den var bosatt gjennom heile jernalderen. Tar vi et gjennomsnitt for de matrikkelgårdene hvor det er registrert gravhauger i Nord-Troms ligger betydelig lavere, noe som taler sitt tydelige språk. Den norrøne bosetningstida kan ha vart i 10 eller i 300 år for så igjen å ha blitt borte på den enkelte boplass.

Jeg finner avslutningsvis grunn til å poengtere at re-

sultatene fra denne undersøkelsen på ingen måte har röknet ved samenes status som ei urbefolkning i Nord-Troms. Relativt få mulige samiske jernalderboplasser (ca 30) er ovenfor identifisert ut fra fysiske bosetningsspor. Ei vesentlig årsak til dette er nok at samene, som ofte brukte fleire boplasser samtidig, etterlot seg mindre synlige bosetningsspor enn nordmennene i terrenget, som det er vanskeligere å datere. Her bør man imidlertid være oppmerksom på at den eldre samiske bosetningshistoria er dårlig utforsket i vårt område. Ser vi bort fra noen få kildebelegg om samiske skattebetalere på 15-1600-tallet, kommer de første, omfattende kildebelegg om samiske boplasser først på 1700-tallet i Nord-Troms! Mens det i 1723 blir navngitt 23 finnerydningssplasser i de skriftlige kildene, er tallet i 1730 steget til heile 83 finnerydninger rundt om i Nord-Troms.²³ Mot denne bakgrunn vil jeg personlig tro at tallet finnerydninger her ligger nærmere tallet samiske boplasser i jernalder/middelalder enn de rundt 30 samiske boplassene vi ovenfor har rekonstruert ut fra vår analyse av fysiske bosetningsspor.

Dersom en boplass blei forlatt, er det sannsynlig at den straks blei okkupert av nye boboere, uavhengig av hvilken etnisk gruppe vedkommende familie tilhørte. Men jernalderen varte i heile 1000 år (0-1000 e.Kr.f.) i vårt område, slik at de ulike etniske gruppene kan ha flyttet atskillig rundt og brukt forskjellige boplasser, noe som trolig er årsaka til at norrøne og samiske kulturminner ligger så mye om hverandre i vårt område.

Kvæningen - et navn fra jernalderen?

Fjordnavnet Kvæningen er interessant ut fra et bosetningshistorisk perspektiv idet det blant navnegranskerne har rådd brei enighet om at de mange fjordnavn på -angen (anr) blei til i gammel norrøn tid, slik at *Kvæningen* språkhistorisk har et gammelt norrønt opphav. Slike anr-navn for fjord (for eksempel *Gratangen*, *Salangen*, *Malangen*, *Porsanger*, *Varanger*) meiner navnegranskerne blei til i jernalderen, men ikke seinere enn 800-tallet, da denne navneskikken var gått ut av bruk da nordmennene bosatte seg på Island.²⁷ Navnene til fjordene Kjølmanen (i Skjervøy k.) og Kvæningen har og vært tolket å ha opphav i de sjøsamiske navnene «Coalme» (Kjølmanen) og «Guonne-gieddi» (Valan på sørsida av Kvæningen).²⁸ Dette var ei mulig tolkning ut fra ei oppfatning av området nord for Lyngen som et reint samisk område i jern- og middelalderen. Våre undersøkelser har imidlertid avdekket norrøne jernalderspor på begge sidene av Kjølmanen og innover i Kvæningen, bl.a. på Spildra hvor slike spor er blitt datert til folkevandringstid (4-600 e.Kr.f.). Det er derfor etter mi vurdering like sannsynlig at disse navnene blei til da ei norrøn befolkning i jernalderen besøkte eller bodde i området.²⁹ Navnet «kven» meiner forskerne var den (norske) norrøne befolkningas navn

23 Kilde: Egne studier av fogderiregnskapene for Senja og Troms for 1699-1745. Riksarkivets samlinger, Oslo, hyllentr.4A.135.36-41.

27 Rygh, Oluf, 1898: Norske Gaardnavne, Indledning. Bakka, T. og Møllerup, O., 1963: Stedsnavn og arkeologi

28 Nielsen, Jens Petter, 1990: De glemte århundrene 1520-1826, s. 26. Her referes Thor Frettes teorier om -angen navn i Nord-Troms og bl.a. Porsanger.

på de som bodde på «kainuulaiset» dvs. lavlandet rundt Bottenvika i jernalderen, og folkenavnet «kven» er nevnt i flere sagakilder fra 900- og 1000-tallet. I de skriftlige kildene er også «Kvenland» brukt som hjemsted til kvenene som på 1600- og 1700-tallet kom til Nord-Norge. Forstavelen i navnet *Kvænangen* kan derfor ha sitt opphav i folkenavnet kven, gitt av den norrøne befolkninga som bodde i Nord-Troms, slik at *Kvænangen* for eksempel opprinnelig kan ha betydning «fjorden som leder inn til kvenene eller inn til kvenland».³⁰ Ut fra et slikt perspektiv kan man bl.a. tolke de mange nordnorske smykkefunnene fra Ladogaområdet som opphav i en handelsvirksomhet, mellom og kvener og ei norrøn bosetning i Nord-Troms, med opphav alt i yngre jernalder.³¹ Mot denne bakgrunn er det derfor sannsynlig, at det inne i fjordene i Nord-Troms i middelalderen, og kanskje alt i jernalderen, bodde kvener.

Produksjonen av sel- og kvalolje - ei kollektiv samhandling mellom flere etniske grupper?

I årboksartikkelen fra 1996 hevdet jeg at ei norrøn befolkning trolig var hovedansvarlig for bruken av hellekister og kvaloljeproduksjon i Nord-Troms.³² Innenfor forskninga hadde man etter mi vurdering en feilaktig oppfattelse av Nord-Troms og Finnmark som et reint samisk bosetnings-område, hvor hellekistene på ytterkysten av Nord-Troms og Finnmark av enkelte omtrent pr. definisjon blei tolket som reine samiske kulturminner: «Hellegrupene anses som et fornminne som først og fremst må knyttes til den forhistoriske samiske befolkningen.»³³ Resultatene av vårt feltarbeid, som har avdekket mangeartede bosetningsspor rundt om i Nord-Troms, tydet på at dette ga ei utilstrekkelig forklaring på den eldre bosetningshistoria i Nord-Troms. Derfor var det viktig å forsøke å tolke de forskjellige kulturminnene fra jernalderen innfor ei lokal, bosetningshistorisk ramme. Dette gjelder kanskje særlig for drøftinga av nausttufttype II, som dominerer stort i Nord-Troms. Denne typen nausttufter er funnet på de fleste boplasser hvor det fantes hellekister, men også ofte på steder hvor den reint samiske typen (type III) blei funnet. Dette illustrerer trolig at nausttuft av type II kan ha vært brukt både av samer og nordmenn. Dersom dette er ei riktig tolkning, tyder dette at både samer og nordmenn var beskjeftiget ved produksjon i hellekistene, men at nordmennene kanskje styrte denne aktiviteten som et ledd i en norrøn høvdingeøkonomi.

De tre folkegruppene: nordmenn, samer og kvener bodde i området i middelalderen og utnyttet ressursene i en fredelig sameksistens, et forhold som trolig og eksisterte i jernalderen i Nord-Troms.

Kilder:

- Bakka, T. og Møllerop, O., 1963: Stedsnavn og arkeologi. *Stavanger Museums Årbok*.
- Bratrein, Håvard Dahl, 1989: *Karlsøy og Helgøy bygdebok bd. 1*.
- Guttormsen, Helge, 1982: Metoder for rekonstruksjon av h.m.a.bosetninga i et kildefattig distrikt. I *Folk og ressurser i nord. Midt- og nordskandinavisk kultursymposium*. Tapir forlag
- Guttormsen, Helge, 1984: Hvor lenge har det bodd samer i Vesterålen? I *Vesterålås, rapport om samisk historie i Vesterålen*.
- Guttormsen, Helge, 1994: Fra Omd til Andøy. *Andøy bygdebok bd. 1*
- Guttormsen, Helge, 1996: Gløtt inn i den eldre samiske historia i Vesterålen. Veit vi noe meir nå enn for 15 år siden? Utrykt foredrag Melbudagene-96.
- Guttormsen, Helge, 1996: Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen, en folketom periode i Nord-Troms? *Årbok for Nord-Troms, ss. 38-49*
- Guttormsen, Helge, 1997: Møte med et kulturlandskap- kulturminnene på Hamnes forteller historie. *Årbok for Nord-Troms, ss. 57-59*.
- Henriksen, Jørn Erik, 1995: Hellegrupene. Fornminner fra en funntom periode. Upublis. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Holm-Olsen, Inger Marie, 1986: Settlement Studies and the Archaeological Survey of Northern Norway. *Acta Borealia vol.3*.
- Holm-Olsen, Inger Marie, 1989: 112 års fortidsminnegranskning i Nord-Norge 1874-1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. *Tromsø Museums Skrifter XXII*.
- Johansen, Harald, 1996: Ingen monumenter uten historie. Kulturminnene på Skattøra. *Fotefar i Nord*. Utgitt av Skjervøy kommune.
- Johansen, Olav Sverre, 1979: Jernaldergårder i Nord-Norge. I *På leiting etter den eldste gården i Norge*. Universitetsforlaget.
- Nielsen, Jens Petter, 1990: De glemte århundrene 1520-1826. *Alta bygdebok bd.1*
- Nilsen, Roy Anders, 1995: Nausttufter i Nord-Norge. Distribusjon og kronologi. Trykt hovedfagsavhandling i arkeologi. *Stensilserie B. Universitetet i Tromsø*.
- Rygh, Oluf, 1898: *Norske Gaardnavne*. Indledningen.
- Schanche, Kjersti, 1992: Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr. *FOK-progr. skriftserie nr.2*.
- Sjøvold, Thorleif, 1962: Iron Age Settlement vol. I. *Tromsø Museums skrifter*.
- Sjøvold, Thorleif, 1974: Iron Age Settlement vol. II. *Tromsø Museums skrifter*.
- Odner, Knut, 1983: Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandia. *Oslo occasional papers in social anthropology. No.9*.
- Vahtola, Jouko, 1994: Kvenene - vem var de ursprungligen? I Rapporten: *Kvenene en glemt minoritet?* Universitetet i Tromsø 1994.

29 Guttormsen, Helge, 1998: Spor etter eldre kvensk bosetting i Nord-Troms og Finnmark., ss. 7-8, s.28

30 Vahtola, Jouko, 1994: Kvenene - vem var de ursprungligen? Fra Kvænangsbotn går det bl.a. en god ferdelsvei ned til Botnvika.

31 Guttormsen, Helge, 1998: Op.cit., ss.26-29

32 Guttormsen, H., 1996: Op.cit., side

33 Henriksen, J.E., 1995: Op.cit., side 75